

ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. Ю. ФЕДЬКОВИЧА

ПАНЦИР СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ

УДК - 971

ІНДІЙСЬКА ІММІГРАЦІЯ В КАНАДІ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

07.00.02 - Всесвітня історія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня кан-
дидата історичних наук

Чернівці - 1997

ЛВ 2.070

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі всесвітньої історії та політології
Чернівецького державного університету ім. Ю. Федьковича

Науковий керівник - доктор історичних наук, професор
Сич Олександр Іванович

Офіційні опоненти:

- доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України
Євтух Володимир Борисович

- кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту
всесвітньої історії РАН
Коленко Вадим Олександрович

Провідна організація - Інститут світової економіки та міжнародних
відносин НАН України

Захист відбудеться 27 грудня 1997 року о 10 годині
на засіданні спеціалізованої вченої Ради Д. 76. 051. 03 в
Чернівецькому державному університеті ім. Ю. Федьковича
за адресою: 274000, м. Чернівці, вул. Кафедральна, 2 (корпус 14).

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці Чернівецького
державного університету ім. Ю. Федьковича
(274000, м. Чернівці, вул. Лесі Українки, 23).

Автореферат розіслано « ____ » _____ 1997р.

Вчений секретар спеціалізованої
вченої Ради

ЖАЛОБА І.В.

ЛНБ України ім. В. Стефаніка

00737599 (1)

Загальна характеристика роботи

Актуальність теми дослідження. У сучасному світі імміграція стала дуже поширеним явищем. В історії теперішнього світового господарства, яке почало складатися з другої половини 19 століття, обмін робочою силою через міграційні процеси, є одним з визначальних факторів поряд із світовою господарською спеціалізацією, міжнародною торгівлею та іншими чинниками. Багато вчених-економістів підкреслюють особливе значення імміграції в індустріальному становленні розвинених країн світу.

Крім ролі в розвитку світового господарства та економіки окремих індустріальних країн, міграційні процеси стають важливим аспектом міжнародної соціокультурної та політичної інтеграції. З імміграцією пов'язане формування характерного для 20 століття особливого типу громадянського суспільства, що визначається в науковій літературі як поліетнічне. Поліетнічна форма суспільства, що утвердилася на американському континенті, на нинішньому етапі набирає поширення в традиційних моноетнічних державах Європи.

Вивчення індійської імміграції в Канаду обумовлене ще й тією обставиною, що вона була складовою частиною такого специфічного історичного явища як індійська еміграція. Започаткована в 30-х рр. минулого століття, вона зразу ж набула світового значення, охопивши такі регіони як Південно-Східна Азія, Східна та Південна Африка, Латинська Америка та Океанія. Про значення цієї еміграції в міжнародних міграційних процесах говорить той факт, що протягом довгого часу - з середини 19 століття до початку Другої світової війни - Індія посідала дев'яте місце серед найбільших "експортерів" робочої сили світу і питома вага індійської еміграції в світовому міграційному потоці становила 2,2%. Внаслідок цього індійці стали домінуючою етнічною групою, наприклад, в таких країнах як Британська Гвінея та Фіджі. Утворення на початку 20 століття сикхської діаспори в Канаді та США стало абсолютно новим явищем, бо це були індустріально розвинені країни. В наш час такий тип діаспори зустрічається все частіше не тільки в англосаксонських країнах, але й має місце навіть у Швейцарії та Австрії. Відомо, що і Україна вже знайома з імміграцією з Індії, правда, поки що транзитного характеру. Але с всі підстави вважати, що за умови збереження критичної демографічної ситуації в Індії та успішної модернізації української економіки індійська діаспора може стати реальністю і для нашої країни, що потребуватиме відповідної імміграційної політики. З цієї точки зору непозбавлений драматизму сторічний канадський досвід у галузі імміграції може стати найкращим "навчальним посібником".

Актуальність теми дисертації пов'язана і з однією з найгостріших проблем сучасності - міжетнічними конфліктами. Історичний досвід

засвідчує, що масовий наплив іммігрантів може посилити соціальну напругу в приймаючому суспільстві, оживити існуючі расові забобони, ускладнити міжнародні відносини, спровокувати націоналістичні виступи проти засилья "чужинців". Тому ретельне вивчення цього досвіду спроможне допомогти урядам приймаючих країн виробити найбільш оптимальну політику, щоб уникнути міжетнічних конфліктів.

Безперечно, що проблема індійської імміграції займає особливе місце в історії Канади як однієї з високорозвинутих країн світу, якій притаманне велике розмаїття етнічного складу. Протягом останніх ста років в Канаду прибули іммігранти з понад 40 країн. Починаючи з середини 1960-х років в потоці імміграції в цю країну помітно стала зростати доля вихідців з країн "третього світу" - Латинської Америки, Азії та Африки, і вже у 90-х рр. їх частка в загальному імміграційному потоці в Канаду складає 70%, а тільки з Азії - 43%. Таке зростання стосується, зокрема вихідців з Індії. Індійці являють собою помітну етнічну групу в "канадській мозаїці" і за своєю чисельністю, згідно з переписом 1991 р., займають 10 місце (324 800 чол., або 1,2% від усього населення) серед етнічних груп цієї країни. За таким показником як питома вага в населенні Канади це практично дорівнює голландській групі і наближається до української. Якщо брати розподіл індійського населення по провінціям, то серед етнічних груп Ньюфаундленду воно посідає 7 місце, в Онтаріо - 9, в Британській Колумбії - навіть 4 (2,7% населення провінції). Значною є доля індійців у населенні таких великих міст як Торонто (3,7%) та Ванкувер (4,2%)

Отже, індійська етнічна група стала невід'ємною складовою частиною поліетнічного канадського суспільства. З огляду на це, важливість вивчення основних тенденцій становлення індійської общини в Канаді, що значною мірою пояснює сьогодишній стан, проблеми та перспективи цієї етнокультурної групи, видається цілком очевидною. Зауважимо, що дослідження історії індійської імміграції в Канаді привертає увагу канадських та інших зарубіжних дослідників і тому, що вона є однією з найстаріших в Канаді, і в 1997 р. індійська діаспора в цій країні перегортає 100-річну сторінку своєї історії.

Історія індійської імміграції в Канаді становить неабиякий інтерес і в контексті проблеми глобалізації процесів соціально-економічного, культурного, політико-правового розвитку різних регіонів земної кулі, особливо в такому ключовому напрямку світової інтеграції як "Схід-Захід". З цього приводу ще в 1920-х рр. один з перших дослідників індійської імміграції в Канаді та США Р. Дас зазначав, що "Індія зі своїми багатими природними та людськими ресурсами, духовним та інтелектуальним багатством, щільно з західною цивілізацією об'єктивно входить в епоху

розбудови нової світової цивілізації". причому основою цієї розбудови є "здібності, побажання та ідеали" простих людей, які в умовах індійського традиціоналізму залишаються "інертними та пасивними".

Ступінь вивчення проблеми. Проблеми індійської імміграції в Канаді дотепер не були об'єктом уваги вітчизняної індології та канадознавства. В радянській історіографії 1950-1960-х рр. в контексті історії революційних рухів народів Азії, індологи Девяткіна Т.Ф. та Рійков А.В. досліджували діяльність індійських революціонерів у Канаді та США. Декілька сторінок роботи Семенової Н.І. "Історія сикхського руху в Індії" присвячено ранній історії імміграції. В 1976 р. Інститут етнографії АН СРСР видав колективну монографію "Індійці та пакистанці за кордоном" в якій імміграція індійців у Канаду, на жаль, не була представлена.

В зарубіжній історіографії одним з перших ґрунтовних досліджень індійської імміграції в Канаду та США стала робота індійського історика та соціолога Р.Даса "Індійські робітники на Тихоокеанському узбережжі", видана в 1923 р. З багатьох питань, зокрема економічного та соціально-культурного характеру, ця робота залишається чи не єдиним джерелом інформації про початковий етап індійської імміграції. Цінність дослідження безперечна ще й тому, що його основні положення ґрунтуються на свідченнях самих іммігрантів та представників адміністрації, котрі безпосередньо співпрацювали з індійцями.

Після другої світової війни, в час активізації боротьби індійців за громадянські права в Канаді та США, індійський історик С. Чандрасекхар прочитав курс лекцій в Каліфорнійському університеті, присвячений історії індійської імміграції в США та Канаді. Ці лекції були видані в 1945 р. під назвою "Індійська імміграція в Америку".

Новий етап досліджень проблем індійської імміграції розпочався в 1970-х рр. в зв'язку з політикою багатокультурності в Канаді. В 1971 р. канадський історик Дж.Норріс видав роботу присвячену історії етнічних груп Британської Колумбії, один з розділів якої був присвячений історії індійської общини в цій провінції з акцентом на проблемах культури. З цим же акцентом було підготовлено досить серйозне соціологічне та історичне дослідження індійця Р. Срівастави, що побачило світ в 1974 р.

Одним з найкращих досліджень історії сикхської діаспори Британської Колумбії є робота канадського історика Дж. Скенлона "Сикхи Ванкуверу", видана в 1977 р. Автор зібрав багатий матеріал щодо соціальної та духовної адаптації індійців у 60-70-ті рр.

В 70-х рр. розпочав свою роботу чи не єдиний фахівець з проблем індійської імміграції в Канаді Х.Джонстон. В 1975 р. він видав фундаментальну монографію, присвячену інциденту з пароплавом "Комагата Мару", а в 1984 р. брошуру "Індійці в Канаді". Остання поки що

єдина узагальнююча робота з історії індійської етнічної групи в Канаді, яка, щоправда, носить науково-популярний характер і не охоплює багатьох актуальних проблем. Отже, незважаючи на певні здобутки в розробці зазначеної теми можна констатувати, що і в зарубіжній історіографії поки що відсутні комплексні, узагальнюючі дослідження з історії індійської імміграції в Канаді.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1897 р., коли в Канаду почали прибувати перші іммігранти з Індії, до 1991 р. Цей рік - 1991-й - обраний не випадково, тому що аналіз даних перепису, проведеного в цьому році дає підстави вважати, що саме на межі 80-90-х рр. індійська громада стала помітним фактором національного розвитку Канади з усталеними характерними рисами та певним місцем в етнічній мозаїці країни. Додамо, що аналіз соціально-економічного становища Індії та визначення причин імміграції до Канади вимагали від автора звертатися - за логікою дослідження - до більш раннього періоду, ніж означений кінець 19 століття.

Щодо методологічної бази дисертаційної роботи слід зауважити, що, ставлячи перед собою складне завдання дослідити індійську імміграцію в Канаді як цілісне історичне явище зі столітньою історією, дисертант обрав методологічним принципом ретроспективний аналіз. Це означатиме, що історія індійської імміграції в Канаді розглядатиметься не суто в хронологічній послідовності з обов'язковим висвітленням усіх сторін самого процесу імміграції індійців до Канади, а крізь призму аналізу її ключових складових, які саме і визначили сучасне місце індійської громади в Канаді. Іншими словами, дисертант намагався поглянути на історію індійської імміграції в цій країні з висоти сьогодення і сучасних наукових уявлень про сутність міграційних та етнічних процесів. З цією метою були проаналізовані найбільш суттєві для розуміння сучасного становища індійської діаспори в Канаді компоненти феномену індійської імміграції. Серед таких були: еволюція імміграційної політики Канади стосовно вихідців з Індії, динаміка чисельності, розселення, соціально-професійний склад, особливості економічної діяльності, громадсько-політична адаптація в зв'язку з проблемою расової дискримінації, духовне життя індійських іммігрантів. Логіку та структуру дослідження схематично можна уявити у вигляді оберненого вниз трикутника. Майже всі вказані компоненти, що розглядаються в другому та третьому розділах, причинно-наслідково зв'язані із своїми "коріннями" у дослідженні причин індійської імміграції в першому розділі. Так, навіть специфіка імміграційної політики Канади щодо індійців безпосередньо сполучається з проблемою політичної інтеграції Індії в Британській імперії і відповідно з політико-правовими аспектами мотивації до імміграції, або фактором імперської свідомості. Отже, кінцевою точкою ретроспекції в будь-якому випадку є індієць - потенційний суб'єкт імміграції в Канаду.

Крім того, для даного дослідження базовою була методологія соціально-психологічного та традиційного (соціально-економічного) підходів вивчення міграційних процесів. Соціально-психологічний аналіз застосовувався при визначенні мотивації та безпосередніх причин еміграції до Канади й з'ясуванні регіональної специфіки останньої. Він також був необхідним в дослідженні деяких аспектів адаптації індійських іммігрантів у Канаді та природи ксенофобних настроїв в канадському суспільстві, що гальмували її. Соціально-економічний підхід був застосований у процесі вивчення соціально-економічного розвитку Індії в другій половині 19 століття, а також соціально-професійного складу імміграції та процесу економічної адаптації.

В той же час, вивчаючи механізм мотивації до еміграції, пов'язаний з общинною та кастовою свідомістю індійців, застосовувався поширений в сходознавстві структурний аналіз. Аналізуючи релігійну свідомість сикхів, а також розробляючи поняття "раціональної мотивації кращих економічних можливостей", дисертант звертався до "багатофакторної" методології М.Вебера. Історико-статистичний метод застосовувався в дослідженні чисельності, соціально-професійного складу імміграції. При аналізі різних аспектів адаптації індійців був надзвичайно корисним порівняльний метод.

Слід також підкреслити, що в процесі вирішення поставлених завдань автор намагався дотримуватись ключових принципів історичної науки - принципів об'єктивності та історизму.

Об'єктом даного дослідження виступає індійська імміграція в Канаді як історичне явище, а **предметом** свого дослідження дисертант обрав вивчення основних напрямків становлення та еволюції індійської діаспори в Канаді.

Дисертант поставив перед собою **мету** здійснити ретроспективне дослідження індійської імміграції в Канаді відповідно до сучасного її значення, як невід'ємної складової канадського поліетнічного суспільства. Для досягнення цієї мети автору необхідно було розв'язати такі **завдання**:

- виявити причини індійської еміграції до Канади;
- встановити мету та характер індійської імміграції в Канаді;
- проаналізувати імміграційну політику Канади щодо вихідців з Індії;
- показати динаміку чисельності індійської імміграції першої та другої хвилі та прослідкувати специфіку розселення індійських іммігрантів;
- встановити сфери трудової діяльності вихідців з Індії, характер та напрямки процесу їх соціально-економічної адаптації;
- розкрити еволюцію ставлення канадського суспільства до індійських іммігрантів та шляхи їх боротьби за громадянські права;
- визначити особливості соціальної та духовної адаптації індійських іммігрантів.

Джерельну базу дисертації складають опубліковані документи. Важлива інформація щодо різноманітних аспектів колоніального правління в Індії в Британську імперію та її наслідків, що зумовлювали причини імміграції індійців в Канаду, була почерпнута із збірника "Індійські конституційні документи". Досліджуючи економічний розвиток Індії, автор використовував оцінку економічної політики колонізаторів, кризових явищ в економіці, дану в резолюціях з'їзду Індійського національного конгресу, що містяться у збірці "Боротьба Індії за свободу". Інформація про кризові явища в економіці Індії та соціально-економічний розвиток Пенджабу представлена в таких джерелах як звіт комісії по вивченню голоду та в географічних довідниках (газеттирах) дистриктів Хізар, Джалландар та Хош'ярпур. Важливим джерелом щодо колоніальної політики Англії в Індії є доповідь віце-короля Індії лорда Керзона.

Джерельну базу дисертації склали також офіційні публікації канадських державних установ. Серед них в першу чергу слід назвати звіт департаменту торгівлі та комерції від 1911р., де вперше подані якнайповніші дані про чисельність та розселення індійських іммігрантів. Одним з найістотніших джерел з історії індійської імміграції першої хвилі є матеріали комісії Законодавчої асамблеї Британської Колумбії про діяльність азіатських іммігрантів, що містять детальні статистичні дані про чисельність, сфери діяльності, оцінку приватної та орендної власності індійських іммігрантів в 1910-1920-х р.р. Інформація про чисельність, професійний склад, місце попереднього проживання індійських іммігрантів другої хвилі запозичена із звітів департаменту громадянства та імміграції за період з 1952 по 1966 р.р., народонаселення та імміграції за період з 1967 по 1976 р.р., а також департаменту зайнятості та імміграції за період 1977 по 1982 р.р.

Базовим документом в дослідженні імміграційної політики Канади щодо індійської імміграції першої хвилі стала доповідь Маккензі Кінга в парламенті в 1908р., в якій викладені основні аргументи запровадження рестрикціонізму проти індійських іммігрантів. Необхідні статистичні дані щодо економічного становища індоканадців в 1970-х-1980-х рр., а також матеріали про дискримінацію на ринку праці будуть знайдені в матеріалах спеціального комітету в справах меншостей і Королівської комісії з питань рівності у працевлаштуванні.

В дисертації також широко використовувалися статистичні збірники, що видавались офіційною статистичною службою Канади. Найбільше документів, що стосуються початкового етапу індійської імміграції в Канаді /до 1915р./, опубліковано окремим розділом в збірнику "Документи зовнішньополітичних відносин Канади". Серед них тексти розпоряджень та законів, що регулювали імміграцію індійців, одне з перших ґрунтовних досліджень цієї імміграції, проведене британськими чиновниками міністерства в справах Індії і оформлене окремим меморандумом.

адміністративна та міжурядова переписка, що розкриває багато "білих плям" історії рестрикційної політики Канади щодо індіанців, а також всі матеріали, що стосуються індіанця з пароплавом "Комата Мару". Матеріали щодо останнього містяться також у звіті слідчої комісії під керівництвом С. Роулета. Про те, як вирішувалося питання про надання громадянських прав індіанськими іммігрантам в Канаді на імперських конференціях Британської Співдружності йдеться в документах, опублікованих у виданні "Документи зовнішньої політики Канади".

Новизна даного дослідження полягає в тому, що запропонована тема є абсолютно новою для вітчизняної історіографії, хоча вона безпосередньо зв'язана з загальними проблемами імміграційної та етнічної історії Канади, що розробляються кафедрою Всесвітньої історії та політології Чернівецького держуніверситету. Представлена дисертація є також чи не єдиним багатобічним дослідженням індіанської імміграції в Канаді і в світовій історіографії, незважаючи на означену вище актуальність. Вже згадувана робота Х. Джонстона "Індіанці в Канаді" не може претендувати на комплексне дослідження через те, що є невеличкою брошурою, носить науково-популярний характер і відповідно не обладнана необхідним науковим апаратом, не висвітлює багатьох важливих аспектів та тенденцій, що потребують опрацювання точних статистичних даних. Натомість дисертація значною мірою заповнює ці прогалини. Для більш ґрунтовного дослідження проблеми автором запропонований новий концептуальний підхід - на відміну від попередніх робіт, що висвітлювали історію індоканадців, так би мовити, в канадській "системі координат", тобто крізь призму тільки канадської історії, в даній дисертації вона досліджена в більш широкому історичному контексті, а саме з урахуванням специфіки історії Британської Співдружності, Індії та індіанської еміграції взагалі. Вперше до вивчення історії даної групи іммігрантів застосовувався соціально-психологічний метод аналізу. Також принципово новим є підхід у вивченні механізму мотивації до імміграції індіанців в Канаду. Автор застосовує вперше і якнайповніше документи зовнішньої політики Канади.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дисертації можуть бути використані в розробці рекомендацій для Державного комітету України у справах національностей та міграції про необхідність вносити певні корективи в міграційну політику щодо азійських іммігрантів, імміграція яких в Україну на сьогоднішній день стає реальністю. Тут необхідно підкреслити, що на базі запропонованого схематичного механізму мотивації можна скласти анкети для іммігрантів, на базі яких процес економічної, соціальної та духовної адаптації стає передбачуваним і, до певної міри, керованим, а це дає можливість запобігати конфліктності. Важливими є висновки про досвід рестрикційної політики Канади.

Теоретичне значення полягає в тому, що методологічна концепція, запропонована в дисертації, дозволила комплексно дослідити і викласти у порівняно стислому вигляді історичне явище цілого століття в широкому контексті проблем всесвітньої історії.

Крім того, фактичний матеріал та висновки можуть бути використані в учбовому процесі при читанні курсів чи підготовці посібників з всесвітньої історії та методології історії.

Особистий внесок здобувача та публікації. Особистий внесок автора вбачається в розробці концептуальних підходів до вивчення історії британського колоніалізму в Індії, проблем розвитку традиційних суспільств Сходу, причин міграційних процесів та історії етнічної групи країни-еміграції в діаспорі. Автор вперше дослідив сторічну історію індійської групи в Канаді, визначив її особливості.

Разом із здобувачем розробкою теми дослідження займалися доктор історичних наук, професор кафедри Всесвітньої історії та політології ЧДУ О.І.Сич в контексті історії імміграції в Канаду, імміграційної політики, методології та етнічної історії, а також кандидат історичних наук, доцент тієї ж кафедри Є.В. Сахновський з питань причин індійської імміграції в Канаду та політичного життя індоканадців.

Наукові публікації по темі включають чотири наукові статті, що відбивають зміст основних розділів дисертації. Дві статті опубліковані у співавторстві з вищевказаними науковцями. Особистий внесок дисертанта в статтю "Трагедия "Комагата Мару" /из истории индийской иммиграции в Канаду кануна первой мировой войны"/, підготовлену з доцентом Є.В. Сахновським, складає близько 60%, що включають вступ та висновки, ранню історію індійської імміграції, причини, наслідки та деякі факти з інциденту "Комагата Мару". Особистий внесок в статтю "Про сучасну азіатську імміграцію в Канаді", опубліковану в співавторстві з професором О.І.Сичем складає близько 50%, що включає матеріал про чисельність, економічну діяльність та культурне життя іммігрантів з Азії.

Апробація дослідження. Дисертація та публікації пройшли обговорення на кафедрі Всесвітньої історії та політології Чернівецького державного університету ім. Ю. Федьковича, в Інституті США та Канади РАН, Інституті етнології та антропології РАН. Основні положення дисертації відбиті в чотирьох публікаціях. Результати дослідження соціальної адаптації індійських іммігрантів доповідались на міжнародній конференції.

Положення, що виносяться на захист:

1. Сихам, на відміну від інших груп азіатських та інших іммігрантів, була притаманна мотивація кращих економічних можливостей, що й

зумовило вільний, поселенський характер індійської імміграції в Канаду та відповідно прискорення економічної адаптації іммігрантів з Пенджабу.

2. Неузгодженість питання британського підданства, стала ключовою причиною виникнення специфічного імміграційного законодавства щодо вихідців з Індії, а також сприяла посиленню расової напруги і утвердженню позиції канадської адміністрації щодо невизнання громадянських та соціальних прав індійських іммігрантів.

3. Здобуття Індією незалежності та здійснений нею дипломатичний тиск поклали край правовій дискримінації індоканадців.

4. Сучасне економічне становище індійської общини - це результат успішного оволодіння канадським ринком праці під час другої хвилі імміграції (з початку 1950-х років) по пріоритетним напрямкам розвитку економіки. Індійці запропонували якнайширший спектр соціально-професійних груп, на які був попит на ринку праці.

5. Найскладнішою ланкою процесу адаптації іммігрантів з Індії є духовна адаптація, що навіть для найстаріших індоканадців не завершилась і до тепер. Крайніми полюсами цього процесу є повна асиміляція і строгий індійський консерватизм. Духовна доктрина індійської діаспори передбачає "середній курс" між цими полюсами, але за сторічну історію він так і не наповнився реальним змістом. Знайти спільні точки західної та східної культур в реальній духовній сфері виявилось досить важко.

Структура дисертації

Завдання, характер та мета дослідження визначили структуру дисертації в обсязі 182 с.. Робота складається із вступу (с.3-20), трьох розділів (с.21-176), висновків (с.177-182), списку використаних джерел та літератури, що включає 124 найменування (с.183-192) та двох додатків (А,Б), що вміщують одну схему(додаток А) та 12 таблиць(додаток Б) (с.193-197).

Основний зміст дисертації

У вступі обґрунтовано вибір теми, її актуальність, хронологічні рамки, об'єкт та предмет дослідження, його мету і завдання, визначено ступінь розробки проблеми, охарактеризована джерельна база, розкрита наукова новизна та практичне значення.

В першому розділі - " Причини індійської імміграції в Канаду" (с.21-74) - на базі концептуального та історіографічного аналізу проблеми досліджується соціально-економічний та політичний розвиток Індії в другій половині 19 ст. з точки зору причин імміграції індійців у Канаду.

Оскільки імміграція в Канаду носила трудовий характер, то спершу основну увагу привертають питання економічної політики британського

колоніального уряду та кризові явища в економіці, хоча пріоритет останніх серед причин еміграції в сучасній історіографії не є безперечним. Останнє зауваження, на думку дисертанта, особливо суттєве для індійського суспільства, характерні риси якого (соціальна рівноваженість, консервативна стабільність, натуральне господарство, звичний низький рівень життя основної маси населення, славнозвісна культурно-психологічна прив'язаність індійця до традиційного середовища) стояли на заваді розвитку заокеанських міграційних процесів. Останні мали місце з 1830-х рр., але вони були позбавлені, так би мовити індійської мотивації, бо у вивезенні індійської робочої сили в заокеанські колонії ініціатива належала метрополії, яка була надзвичайно зацікавлена і стимулювала її, як правило, "пропагандистськими" засобами.

Тим не менше, остання третина 19 ст. в Індії - це епоха лихоліть та потрясінь в економіці, а імміграція в Канаду якраз і починалася на рубежі століть. Серед цих криз найсерйознішими були найбільші в історії Індії епідемія бубонної чуми та посухи ("голод") 1896, 1898 рр., що охопили більшу частину території Індії. Руйнівний характер цих криз безперечний, проте, на думку автора, немає достатніх підстав твердити, що вони мали безпосередній вплив на стимулювання еміграції. По-перше, посухи - це звичне явище для індійського господарства і традиційний "імунітет" на нього був підкріплений запобіжними заходами британського уряду. По-друге, ні голод, ні чума не зачепили Центральний Пенджаб - основне джерело імміграції індійців у Канаду. І все-таки ці явища займають своє місце серед об'єктивних стимулів еміграції, адже поряд з інфляцією, високими бюджетними витратами, зрушенням кредитної бази, малоземеллям і відповідно жорстким фіском вони позбавляли ефективності індійський ринок. Але й тут зауважимо, що ці об'єктивні стимули набирають ваги для заокеанської еміграції в Канаду при умові, якщо для суб'єкта господарювання та еміграції характерна так звана мотивація кращих економічних можливостей, іншими словами, наявність ринкової психології, приватної ініціативи, що легко долає фактор віддаленості та труднощі адаптації.

Дослідження колоніальної політики та соціально-економічного розвитку Пенджабу, - основного джерела імміграції в Канаду, показує, що ринкові перетворення британців у цій провінції після анексії 1849р. були найбільш ефективними і вона поглинала найбільше капіталовкладень з другої половини 19 ст. Це стосується залізничного будівництва, найбільшого на той час проекту зрошення пустельних земель, впровадження нових технологій виробництва зерна та технічних культур. Однією з причин цього успіху було те, що пенджабці (особливо сикхи, що складали третину населення провінції) були готові до таких перетворень, що й було відбито британськими чиновниками в об'рунтуваннях економічних проєктів. Ще до британців, в сикхській сільській общині типу бхайячара утвердилась аллодійна власність

на землю, близька до приватної, з особистою фіскальною відповідальністю безпосереднього виробника та товарно-грошові відносини. Ці прогресивні риси доповнювались трудовою етикою сикхізму та касти джатів близькою до протестантської етики, про яку писав М.Вебер. Ці аргументи і доводять притаманність сикхам, багато з яких на рубежі століть емігрували в Канаду, мотивації кращих економічних можливостей. З такою мотивацією по-іншому оцінюються економічні умови. Останні з Центральному Пенджабі для більшості індійців були б більш, ніж сприятливими. Тут практично не було посух, середній розмір земельних ділянок в 5 акрів для "виживання" був достатнім, гостро не стояла й проблема боргів. Але сикх не хотів вести збиткове господарство. Йому потрібно було не 5, а 8-10 акрів, кредит на закупівлю кращих сортів зернових та технічних культур, на технічне забезпечення, в кінці кінців здоровий і широкий ринок, що забезпечив би збут його продукції. Вказані кризи в індійській економіці, відсутність ринку кредитів, ріст населення та нескінченне дроблення земельної власності через непорушність традиції спадку рівними долями. Потрібні були кращі економічні можливості, і сикхи з 1870-х років починають їх шукати, виїжджаючи в торговельні тури по всій Азії та Африці, йдучи на службу в британську армію та поліцію. Вони були готові до тимчасової трудової еміграції в будь-які куточки світу, але не до переселення.

На заваді переселенської еміграції (а саме такою стала з часом еміграція до Канади) стояла досить сильна психологічна (близька до табу) прив'язаність індійця до родинного колективу та традиційного середовища. Потрібна була мотивація відриву від цього середовища. І підстави для неї знайшлися, навіть у тій же сикхській традиції та культурі.

В 19 ст. сикхізм як релігія переживав кризу і багато його положень було забуто. Але з кінця 19 ст. боротьбу за поширення релігійної свідомості в душі чистого первинного сикхізму розпочала вестернізована сикхська інтелігенція. Були відтворені розуміння сикхської релігійної общини (хальси) як надтериторіальної духовної спільності, і місіонерські установки сикхізму, необхідність поширення сикхів та сикхізму по світу. Це було більш, ніж привід до переселення, це було необхідною психологічною санкцією.

Та сама інтелігенція, а також сикхські священники (маханти) активно проповідували лояльність до британської імперії. Повну відданість імперії сповідували і сикхські селяни, що служили в британській армії і не раз виміряли маршем територію імперії. Їх переконали в близькості і належності до неї і як до власної території в тому числі. Так званий фактор імперської свідомості перекривав індійську і забезпечував психологічну санкцію до переселення в іншу частину імперії, якою і була Канада. Власне солдати і відкрили у 1897 році Канаду для сикхів, а перші групи сикхських

селян прибули в 1904 році після переконливих листів родичів та земляків з Канади як "Британського ельдorado" для підданих імперії.

У другому розділі - "Чисельність, розселення та соціально-професійний склад індійської імміграції в Канаді" (с.75-131), - досліджуються основні параметри процесу формування індійської діаспори в Канаді: кількісні, територіальні та економічні.

Індійська імміграція в Канаду, що почалася століття тому, в 1897 р., з огляду на належність її суб'єктів до британської імперії, потенційно мала добрі перспективи до свого чисельного зростання. Але саме це викликало до життя специфічну рестрикційну імміграційну політику канадського уряду, започатковану в 1908 р. і спрямовану проти індійської імміграції. Щоб не порушувати норми імперського "ліберального" правління, антиіндійський характер цього законодавства приховувався, але його положення практично позбавляли індійців можливості іммігрувати в країну. Індійці повинні були прибувати з батьківщини прямим рейсом, якого фактично не існувало, а також мати в наявності 200 дол., що було для них значною сумою. Окремі інструкції забороняли в'їзд жінок та дітей іммігрантів. Якщо з 1904 по 1908 рр. в Канаду прибуло більше 5 тис. сикхів, то після введення в дію вказаного законодавства імміграція з Індії практично припинилася. Через труднощі на ринку праці та расову дискримінацію почався відтік індійців у США. Так, у 1912 р. в країні залишалось близько 2 тис., а в 1921 р. тільки більше 1 тис. Після 1918 р. уряд пішов на поступки в питанні права на в'їзд жінок та дітей іммігрантів з Індії, і на початок 40-х рр. в Канаді проживало 1,5 тис. сикхів. Після домовленостей 1952 р. канадського та індійського урядів про встановлення імміграційних квот індійців починається друга хвиля індійської імміграції в Канаду. В 1968 р. квотна система була відмінена, і індійська імміграція продовжувалася на загальних засадах. В 60-х рр. в Канаду починають прибувати індійські іммігранти з Східної Африки та островів Фіджі, і до початку 80-х рр. їх доля в 150-тисячній індійській общині складала близько 50%. Станом на 1991 р. індійська імміграція в Канаді нараховувала вже більше 300 тис. чол., посідаючи 10 місце серед найбільших етнічних груп "канадської мозаїки".

Під час першої хвилі основними регіонами розселення індійців була провінція Британська Колумбія, хоча декілька десятків їх проживало в провінціях Онтаріо, Нью-Брансуїк, Квебек, Манітоба. Слід підкреслити, що для сикхських іммігрантів, на відміну від японських та китайських, було характерне розсіяне розселення, залежне виключно від пропозицій на ринку праці. Іншим фактором, що викликав їх локалізацію переважно на тихоокеанському узбережжі, був морський шлях з Індії до Канади, що забезпечував зв'язок з родинами іммігрантів на батьківщині. Піднесення економічного розвитку центральних та східних провінцій, а також відкриття повітряних шляхів сполучення стали причинами переважного розселення

індійських іммігрантів другої хвилі поряд з Британською Колумбією в Онтаріо, Саскачевані, Квебеці та Нью-Брансуїку. Зараз індійці проживають в усіх провінціях Канади, але більше 40% зосереджено в Онтаріо. Слід особливо підкреслити, що протягом столітньої історії імміграції з Індії індійці залишились переважно міськими жителями.

Індійська імміграція в Канаді починалась як тимчасова, заробітчанська, але значні економічні успіхи індійців у перше десятиріччя імміграції стали головною причиною зміни її характеру на постійний, переселенський. Більшість сикхських іммігрантів першої хвилі були зайняті в лісовій промисловості. Надзвичайні виробничі якості дозволяли індійцям заробляти на рівні з англоканадцами, що поруч з режимом жорсткої економії давало їм можливість досить швидко накопичити необхідні капітали для заснування фермерських господарств та відкриття власної підприємницької справи. До кінця 1910-х рр. індійці вже були власниками невеликих деревообробних заводів у Дункані, Лейдсміті, Кумбсі та Ванкувері. Міцно тримались на ринку такі індійські компанії як "Танзор ламбер компані", "Майо ламбер компані", "Віржинія ламбер компані" та інші. У фінансовій та торгівельній сферах діяли "Гуру-нанак бенкін енд траст компані" та "Бомбей трейдінг компані". Загалом прошарок індійських торговців, фінансистів та промисловців першої хвилі складав близько 10% общини. В сільському господарстві було зайнято 15% індійців. Загальна земельна власність індійських іммігрантів оцінювалась в 210 тис. доларів в середині 20-х рр.

Під час другої хвилі професійний склад індійської імміграції був надзвичайно різноманітним. Протягом 60-х рр. більше 60% іммігрантів з Індії були дипломованими спеціалістами з різних наукових, технічних та промислових галузях. До початку 80-х рр. їх частка зменшилась до 20%, хоча брейн-дрейн з Індії продовжується і в наш час. Канада також заохочувала імміграцію індійських висококваліфікованих робітників, частка яких, щоправда, протягом 60-70-х рр. зменшилась від 30% до 10%. Близько 20% індійців працювали службовцями та клерками, серед яких високий відсоток становили жінки. Праця останніх постійно набувала великого значення і на початку 80-х рр. становила 39% серед індійських працівників.

У третьому розділі - "Соціальна та культурна адаптація індійських іммігрантів у Канаді" (с.132-176) - досліджуються проблеми громадсько-політичного та духовного життя індійської діаспори в Канаді.

Однією з головних проблем соціальної та духовної адаптації індійських іммігрантів Канаді були ксенофобія та расова дискримінація, що панували у канадському суспільстві до початку 60-х рр 19 ст.. Перші іммігранти з Індії зразу зіштовхнулися з ворожим ставленням канадських профспілкових та громадських організацій, політичних партій та адміністрації. В результаті на 1908 р. , з утворенням "Ліги виключення

азіатів", що ініціювала Ванкуверський бунт, та введенням в дію рестрикційного законодавства, котре позбавляло індійців громадянських прав, між індійськими іммігрантами та англоканадцами складається конфліктна ситуація, з розвитком якої лідери індійської общини стають на позиції радикально-націоналістичного напрямку боротьби з расовою дискримінацією. Серед них найбільш відомими були представники індійської інтелігенції Таракнат Дас, Рахім та Кумар, що діяли через Об'єднану Лігу Індії. На 1914 р. панівною в індійській общині була революційна ідеологія партії "Гадар". В результаті інциденту з пароглавом "Комагата Мару", що стався в тому ж році, революційний рух зазнав поразки, що сприяло закріпленню безправного становища іммігрантів з Індії. До середини 20 ст. індійська община перебувала на периферії канадського суспільства і базовими структурами її соціального життя залишались засноване в 1907 р. Товариство Хальса-Діван та сикхські храми - гурдвари, навколо яких об'єднувалися не тільки сикхи, але й нечисельні індіюти та мусульмани.

Існували два шляхи боротьби за громадянсько-політичні права індійців у Канаді. До першого відносимо співпрацю індійської інтелігенції та лідерів сикхської общини з прогресивними силами Канади з метою захисту інтересів індійських іммігрантів у законодавчих органах, послаблення ксенофобних настроїв у Канаді. Тут відзначилися такі громадські організації як Індоканадська Ліга, "Індостан Сварадж Сабха", а також активісти з середовища індоканадців, зокрема адвокат Д.Панд'я, журналісти Катар Сінгх та І.Когалі. Другим шляхом була дипломатична діяльність прогресивних індійських урядовців 1920-30-х рр. Шастрі та М.Шафі, які піднімали проблему індійської імміграції в Канаді на імперських конференціях, а також тиск уряду домініону Індія на канадський уряд з приводу надання індіям в Канаді громадянських прав. Саме під дією цих факторів в 1947 р. індійські іммігранти отримали громадянські права, що давало можливість всебічно інтегруватись в канадське суспільство.

Духовна адаптація індійських іммігрантів у Канаді також позначена протиріччями та конфліктами. Спочатку це був конфлікт з англоканадцами з приводу релігійних атрибутів сикхізму, на які останні реагували вкрай негативно. Соціальна ізоляція акцентувала значення духовних традицій в житті індійських іммігрантів. Загалом вони дотримувалися етнорелігійних правил зовнішнього вигляду та харчування, що мали особливе значення в сикхізмі. Разом з тим серед вищих соціальних прошарків індійської громади і дітей іммігрантів, які навчалися в канадських школах ще в 20-30-х рр., стала помітною тенденція до асиміляції та вестернізації світогляду, культурних цінностей. Напочатку 50-х рр. між традиціоналістами та радикалами мала місце низка дискусій та конфліктів, що призвели до розколу сикхської общини. Більшість в общині була за радикалами, які, розуміючи необхідність збереження етнокультурних традицій, розробили концепцію так званого

"середнього курсу", згідно з якою індійці не повинні були копіювати канадський спосіб життя, але мали позбутися пережитків сикхського традиціоналізму, особливо в питанні релігійних атрибутів. Іншою характерною рисою духовної адаптації індійської громади з кінця 60-х рр. стало її структурне розмежування на ґрунті етноконфесійних відмінностей, коли в окремі спілки виділялись мусульмани, індустри та парси.

У **висновках** підведено підсумки дослідження і наголошується на наступному:

1. Перші індійські іммігранти з'явилися в Канаді в результаті досить складного механізму формування причин до еміграції, головними рушійними силами якого були раціональна мотивація кращих економічних можливостей та психологічні мотиви відриву від традиційного середовища. Факторами формування мотивації кращих економічних можливостей були результати економічної інтеграції Індії в світовий ринок: твердження інституту приватної власності, комерціалізація сільського господарства, іригаційна політика, внутрішня колонізація, розвиток комунікацій. Внутрішніми факторами стали трудова етика сикхізму та каста джатів, прогресивні тенденції в соціально-економічному устрої общини типу бхайячара.

Такі мотиваційні передумови, як пробританська пропаганда сикхських священиків-махантів, просвітницька діяльність сикхської інтелігенції за відновлення ідеалів сикхізму в душі британського лоялізму, а також служба пенджабських селян в британській армії сприяли становленню психологічних мотивів до відриву від традиційного суспільства. До них належали фактор імперської свідомості, що викликав у сикхів ставлення до Британської імперії як до батьківщини, а також місіонерські установки сикхізму, які знімали у світогляді територіальну детермінованість.

Для другої хвилі індійської імміграції характерне спрощення причин виїзду до виключно економічних мотивів.

2. Загроза необмеженої імміграції з Індії на основі юридичного факту рівності прав індійців з іншими підданими Британської імперії, за умови нерівності статусів Індії та Канади в імперії викликали до життя специфічну, завуальовану, але жорстку рестрикційну політику останньої щодо індійських іммігрантів, яка остаточно була скасована лише в 1960-х рр.

3. Чисельність індійської імміграції залежала в основному від імміграційної політики Канади. Під час першої хвилі чисельність залишалась сталою в межах 2 тис. чол., а з початком другої відрізнялась стрімким ростом в геометричній прогресії і станом на 1991 р. складала вже більше 300 тис. чол., враховуючи народжених Канаді.

4. Одним з головних регіонів розселення індійців від початку імміграції до сьогодні залишається Британська Колумбія, але в наш час вони проживають в усіх провінціях Канади, та найбільше їх зосереджено в Онтаріо.

5. Мотивація кращих економічних можливостей, високі виробничі та економіко-адаптивні якості індійських іммігрантів стали головною підставою їх швидкого економічного успіху. В час першої хвилі основними сферами зайнятості індійських іммігрантів були лісова промисловість, сільське господарство і торгівля. З 50-х рр. внаслідок канадської політики брейн-дрейну більше половини іммігрантів з Індії становили фахівці різних наукових, технічних та промислових професій.

6. Головною перешкодою процесу соціальної адаптації індійських іммігрантів були ксенофобія та расизм, що панували в канадському суспільстві. В результаті з початку імміграції особливого значення для індійців набули традиційні сикхські інститути громадсько-політичного та духовного життя - гурдвари, керовані Товариством Хальса-Діван. У взаєминах з англоканадським середовищем головним завданням було домогтися злагоди і отримати рівні громадянські права, що і було досягнуто в 1947 р. під впливом громадського та дипломатичного тиску.

7. В духовній адаптації прослідковувалась еволюція від строгого традиціоналізму, що не втратив свого значення і в наш час, до повної асиміляції молодого покоління ще за часів першої хвилі. Конфлікт між традиціоналістами та радикалами завершився прийняттям в 50-х рр. компромісного "середнього курсу" як поєднання традиції та нових впливів.

8. Індійська імміграція в Канаді на сучасному етапі виступає як адаптована в канадське суспільство етнічна меншина, і разом з тим в ній окремо виділяються етнокультурні групи сикхів, мусульман та інших.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях:

1. Панцир С.І. До проблеми адаптації сикхських іммігрантів у Канаді // Пиғаня історії нового та новітнього часу (Збірник наукових статей). - Вип.5. - Чернівці, 1997. - С.244-248.
2. Панцир С.І. Індійські традиції в Західному суспільстві (З історії суспільного і культурного життя індійців у Канаді) // Політичні студії (Збірник наукових статей). - Чернівці, 1997. - С.118-125.
3. Сахновский Е.В., Панцир С.И. Трагедия "Комагата Мару" (Из истории индийской иммиграции в Канаду кануна первой мировой войны) // Первая мировая война: страницы истории. - Черновцы, 1994. - С.100-113.
4. Сич О.І., Панцир С.І. Про сучасну азіатську імміграцію в Канаді // Політичні студії (Збірник наукових статей). - Чернівці, 1997. - С.109-117.

Пандієр С.І. Індійська імміграція в Канаді в історичній ретроспективі. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 - Всесвітня історія. - Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича, Чернівці, 1997.

Дисертація присвячена проблемам становлення індійської етнічної групи в Канаді з 1897 по 1991 рр. На базі розробленої автором комплексної схеми ретроспективного аналізу досліджено основні чинники розвитку та характеристики індійської імміграції до Канади: причини імміграції, імміграційна політика Канади щодо вихідців з Індії, чисельність та розселення іммігрантів, соціально-професійний склад та сфери зайнятості, процеси соціальної та духовної адаптації. Було встановлено, що індійська імміграція в Канаді відповідно до особливостей свого формування склалася як інтегрована в соціально-економічну та політичну систему Канади етнічна меншина з етнокультурними підрозділами сикхів, мусульман, індуїстів та парсів. Висновки дисертації мають рекомендаційний характер щодо імміграційної та етнічної політики держави. Перспективним є їх використання в навчальних курсах з історії Індії, Канади та британського колоніалізму.

Ключові слова: індійці, сикхи, імміграція, мотивація, адаптація, Канада.

Пандієр С.И. Индийская иммиграция в Канаду в исторической ретроспективе. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02. - Всемирная история. Черновицкий государственный университет им. Ю.Федьковича, Черновцы, 1997.

Диссертация посвящена проблемам становления индийской этнической группы в Канаде с 1897 по 1991 гг. На основе разработанной автором комплексной схемы ретроспективного анализа исследованы основные факторы развития и характеристики индийской иммиграции в Канаду: причины иммиграции, иммиграционная политика Канады по отношению к выходцам из Индии, численность и расселение иммигрантов, социально-профессиональный состав и сферы занятости, процессы социальной и духовной адаптации. Было установлено, что индийская иммиграция в Канаде, согласно особенностям своего формирования, сложилась как интегрированное в социально-экономическую и политическую системы Канады этническое меньшинство с этнокультурными подразделениями сикхов, мусульман, индуистов и парсов. Выводы диссертации имеют рекомендательный характер для иммиграционной и этнической политики государств. Перспективным

является их использование в учебных курсах по истории Индии, Канады, британского колониализма.

Ключевые слова: индийцы, сикхи, иммиграция, мотивация, адаптация, Канада.

Pantsyr S.I. *Historical retrospective of the East Indian immigration into Canada.* - Manuscript.

Dissertation for the Candidate's degree in the field of historical sciences, specialization 07.00.02 - World history. Chernivtsi State University named after Yu. Fedkovych.- Chernivtsi,1997.

The dissertation is devoted to the East Indian ethnic minority group in Canada during the period of 1897 till 1991. There has been research conducted concerning the relevant factors involved in the development and activities of the East Indian immigrants in Canada on the bases of the general theme which has been stated by the author. The main factors are as follows: political legislature regarding East Indian immigration into Canada; reasons for immigration; quantity and locations of immigrants; social/professional status; social/cultural adaptations. The research has proved that the East Indian immigrant minorities were composed of Sikhs, Pars, Hindus, and Muslims. The characteristic conclusions drawn from this study can be adapted by the government of Canada to implement new governmental policies and procedures. The research information obtained may also be used as subject matter in the teaching of history as in regard to Canada, British colonialism, and India.

Key words: East Indians, Sikhs, immigration, motivation, adaptation, Canada

Список основної використаної літератури

- Chandrasekhar S. Indian Emigration to America. - New Delhi, 1945.
- Das R. Hindustanee Workers on the Pacific Coast. - Berlin-Leipsig, 1923.
- Johnston H. The East Indians in Canada. - Ottawa, 1984.
- Norris J. Strangers entertained: a history of the ethnic groups of British Columbia. - Vancouver, 1971.
- Scanlon J. The Sikhs of Vancouver: A case study of the role of the media in ethnic relation // Ethnicity and media: An analyses of media reporting in the United Kingdom, Canada and Ireland. - Paris, 1977. - P.183-261.
- Srivastava R.P. Family organization and change among the overseas Indians with special Reference to Indian immigrant families of British Columbia, Canada // The family in Indian. A regional view. - The Hauge, 1974. - P.369-391.

ДИПЛОМАТОВ КИД
ДИП. ИМ. В. СТЕФАНОВ
АН УБРАШ

Формат А5 (148x210)
Папір 80 г/м²
Тираж 100 прим.
Здано до друку 12.11.97
Віддруковано 21.11.97

Видання здійснено за підтримки Фонду Громадських Ініціатив

430798

AB 39.045

AB 39.045